

Herredstinget og dets funktion indtil enevælden.

Af Peter Skautrup.

I de almindelige historiske og retshistoriske fremstillinger af herredstinget og dets funktion går man ud fra, at institutionen — éngang fastlagt — har fortsat sit virke uændret fra de ældste tider og i det mindste til enevælden. Når man uden større anfægtelser har kunnet fastholde dette syn, beror det på, at historikere og retshistorikere hovedsagelig har bygget deres fremstilling på et lidt ensidigt materiale: man er for ældre tiders vedkommende i det væsentlige gået ud fra *retsreglerne*, som vi finder dem kodificerede i lovene. Man har anbragt sig i centrum og ud fra lovparagrafferne og så at sige ud fra centralstyrelsens kontorer betragtet *retsformerne*. Men selve *retspraksis* har kun få beskæftiget sig med. I så fald vilde man snart have opdaget, at selv om formen tilsyneladende stadig overholdes, stadig er den samme, kan indholdet, udøvelsen inden for denne form, totalt have skiftet karakter. Der mangler altså — i det centrale helhedssyn, som selvfølgelig ikke kan undværes — det korrektiv, som kun livet og foreteelserne selv kan give.

Det følgende er da et forsøg på i store træk ud fra retspraksis, navnlig som jeg kender den fra det

jyske retsområde, at vise den udvikling, som institutionen gennemgik i tiden før enevælden trods de nogenlunde faste ydre former.

Herredstinget var herredsmændenes retlige forsamling. Og herredsmændene skulde vel være mændene fra herredet. Men allerede på dette punkt går »livet«
egne veje.

Herredets oprindelse — endnu ikke klarlagt — skal ikke drøftes her. Den herredsinddeling, som vi kender fra den senere, historiske tid, var en inddeling med hensyn til *jurisdiktion*. Og denne inddeling er sikkert ældgammel. Men herredet har også relation til en *administrativ-fiskal* inddeling, der vel går tilbage til en *militær* inddeling, og ved siden heraf antagelig også til en *kultus*-inddeling eller gruppering, der måske er den allerældste. Disse grupperinger udgår eller opstår fra forskellig side, *indefra*¹⁾ eller *nedefra* når det drejer sig om *ret* og *kultus*, *ude*- eller *ovenfra* når det drejer sig om *forsvar* og *afgifter*. Og selv om disse inddelinger i det store og hele falder sammen i det net, vi kalder for Danmarks herreder, så vil det være forståeligt, om maskerne — når inddelingen nedfældes på territoriet — ikke altid helt dækker hinanden. Med andre ord: *herredet* i juridisk henseende er ikke altid territorielt sammenfaldende med herredet i administrativ henseende.

¹⁾ At retssammenslutningen opstår indefra, viser fx. Jyske Lov tydeligt ved anvendelsen af ordet *bygd*. Det er mange steder umuligt præcist at afgøre, hvad det betyder. Det kan være = herred og = syssel, men er måske ingen af delene og oprindelig selvfølgelig ingen af delene, men begrebet tvinges eller presses i tidens løb ind i en af maskerne; se fx. Jyske Lov II. 7 og flere steder.

(Talen er om tiden før 1660.) Det kan man ikke vide, hvis man kun benytter centraladministrationens arkivalier. Det kan man kun se, når man går ud i marken og undersøger, hvilket ting der er *værneting* for de enkelte bebyggelser og deres beboere. Denne *indefra* bestemte gruppering i retlig henseende antages i al almindelighed for fastlagt en gang for alle, før den egentlige historiske tid begynder (d: før den hjemlige historiske overlevering begynder). Men dette er forkert. Når man ikke har set dette, beror det på, at man sammenblander, eller rettere: ikke adskiller, skelner mellem den administrative og judicielle inddeling. Går man i enkeltheder, vil man se, hvorledes der foregår forskydninger og delinger i den retlige inddeling langt op i tiden. Herhen hører fx. *magtingene*. Et var *Skovbo* hrd. i *Vendsyssel*, nævnt ^{9/7} 1393; det forsvandt i det 16. årh. (endnu i 19. årh. kaldtes beboerne i de østlige sogne for skovboere)¹⁾. Et andet var *Hannæs ting*¹⁾; osv.

Fra Hardsyssel kan nævnes følgende. Muligvis har Skodborg-Vandfuld herreder oprindelig udgjort en enhed. Så er *Wændlæfolk*-herred udskilt, dog med undtagelse af Hardboøre, der indtil nutiden har været regnet til Skodborg hrd., selv om det i middelalderen var et selvstændigt birk (under Ribe-bispen). — Beboerne i Gransgård, Tørring sogn, der ellers hører til Skodborg hrd., har haft Vandfuld hrd. som værneting. — Fra 1489 til 1685 hørte den østlige Del af Borbjærg sogn (Trabjærg m. m.), Hjerm hrd., under Ginding hrd. Vi ved, at 1231 hører Trabjærg under Hjerm hrd., og at 1464 og 1486 er Chr. Jepsen i Trabjærg sandemand i Hjerm hrd., men 1489 er sønnen

¹⁾ Jf. Jy.Saml. 5. R. II. 234.

²⁾ Henrik Larsen i Jy. Saml. 5. R. II. 84.

Jep Christensen i Trabjærg *foged* i *Ginding* hrd., og fra nu af optræder mænd fra disse byer altid på *Ginding* herredsting.

Det viser sig altså, at den *retlige* sammenslutning og inddeling op igennem den ældre tid *stadig har kunnet undergå ændringer indefra*, ændringer bestemt af folket selv. Men 1660 var og blev det et territorielt fastlagt og afgrænset omraade.

I Eriks sjællandske Lov II. 48 fastsættes tingordningen således: Thet scal man oc witæ at thing scal thræ hauæ: Stathin. oc timæn. oc folkit. Det vil sige, at for at et ting skal være lovligt, skal tre forhold være iagttaget: det lovlige tingsted, den lovlige tingdag, og det nødvendige tingfolk være til stede.

Tingsted og tingdag skal ikke behandles her. Disse forhold har væsentlig kun lokal interesse. Derimod skal tingfolket omtales.

Tingfolket — var folket selv, som ledede tinget i den ældste tid. Der behøvedes ingen kongelig embedsmand. Folket kunde handle paa tinge og uden for tinge uden ombudsmanden (jf. Jyske Lov II. 96). Men alle retshistorikere er enige om, at efterhånden som den offentlig-retlige virksomhed øges, bliver hans eller hans stedfortræders nærværelse det sædvanlige. Allerede paa Jyske Lovs tid var ombudsmanden vel snarere *lensmand*, med flere herreder under sig, hvorfor sikkert hans fuldmægtig, hans *undersøkær* (eller *undersoknær*) optrådte på tinge. Han var altså oprindelig ikke medlem af tinget og havde ingen dømmende myndighed, men han fik det efterhånden — som *herredsfoged*, selv om vi dog først i Kr. I's for-

ordning $\frac{1}{2}$ 1466 § 12 finder hans *hverv som dommer og tingleder nævnt*. Et spørgsmål, der har en vis interesse i denne forbindelse, men som hidtil ikke er blevet nærmere undersøgt, er fogdernes herkomst og sociale stilling. Selv om dette spørgsmål ikke i hvert enkelt tilfælde lader sig besvare, har vi dog materiale nok til mere end et skøn herom.

I Christoffer II's håndfæstning $\frac{25}{2}$ 1320 § 33 bestemmes, at enhver ombudsmand (advocatus) i hvert herred skulde indsætte en bonde (bondo), og herved må forstås en *selvejer*, som sin official (d. v. s. befuldmægtigede stedfortræder). Denne bestemmelse gentages senere hen, og i Olufs håndfæstning $\frac{3}{2}$ 1376 § 34 udvides bestemmelsen derhen, at også en troværdig (autenticus) forvalter eller bryde (villicus) kan være official. På den tid skulde det — om der da ellers har været udnævnt *faste* fogder — dog ikke have været vanskeligt at finde emner inden for selvejernes kreds. Men senere blev det anderledes. Fra Hardsyssel kan nævnes, at der i 1682 kun var 1,6 % selvejere i Bøvling amt (34 gårde af 2104) og 6 % selvejere i Lundenæs amt (123 gårde af 2049). Selv om nu disse lave selvejertal først nås i en forholdsvis sen tid, er det indlysende, at der inden for det enkelte *herred* ikke kan have været nogen større kreds at vælge iblandt. Thi det var ikke nok, at fogden i henhold til de nævnte bestemmelser skulde være selvejer (eller i den senere tid eventuelt fæster under kronen), han skulde tillige være »vederhæftig«, d. v. s. kunne stille en vis økonomisk garanti¹⁾. Kravene skærpedes, og færre blev de få. Hermed samstemmer

¹⁾ Om den nærmere redegørelse herfor må jeg henvise til Hardske Mål II. (under trykning).

de fogedlister, som kan opstilles¹⁾. Vi ser, at fogedstillingen i mange tilfælde bevares *gennem flere generationer* i samme slægt, og vi kan dels ud fra disse almindelige forudsætninger slutte, men også i adskillige konkrete tilfælde ligefrem påvise, at *disse familier tilhørte bondearistokratiet*, ja at de i enkelte tilfælde hørte til eller nedstammede fra lavadelige slægter. Søn følger efter fader, og hvor en ny mand af anden slægt træder ind, kan vi følge ham mange år forud som deltager i retsplejen på tinge, som medudsteder af vidner, som delefoged osv. Det var simpelthen en nødvendighed gennem deltagelse og selve oplevelse at lære processen at kende, og *herved bevaredes kontinuiteten*. Men når det her og der er blevet antydnet, at det var så som så med fogdernes sociale stilling og kvalifikationer i det hele taget, bør dette bestemt afvises. Der kunde selvfølgelig være undtagelser — og det er disse, der atter og atter citeres — men reglen er den, at fogden er en gennem retspraksis uddannet mand, der oftest tilhører de større selvejere blandt de gamle bondeslægter eller lavadelige familier. — Efter 1660 ændredes forholdet, idet det nu blev kongen, der udnævnte herredsfogderne og — i det mindste formelt — kunde udnævne hvem han vilde dertil. Vi ser nu *borgere* blive udnævnt og *fremmede*, udenherreds folk rykke ind, samtidig med den begyndende herredssammenlægning (endelig fastsat ved forordningen ^{13/3} 1688).

Hvad nu tingfolkets *fremmøde* angår, så sker der i tidens løb en afgørende ændring heri. Man antager, at det oprindelig var såvel en ret som en pligt for

¹⁾ Jeg henviser til forannævnte arbejde samt til lignende iagttagelser hos Klitgaard i *Kiærulfske Studier* p. 4, og i *Herredsfogeder og Tingskrivere i Vendsyssel* (1937) p. 6.

hver enkelt fri mand at give møde på tinge. Men et almindeligt fremmøde af *alle* herredsmænd har afgjort ikke fundet sted i den tid, som vi ved hjælp af de overleverede kilder kan dømme om. Det siger også sig selv, at et saadant almindeligt fremmøde mange steder — i det mindste i de større jyske herreder — vilde være umuligt. For at nævne et eksempel: i herreder som Hammerum og Ginding var der fra yderområderne en dagsrejse og mere til tingstedet. I landsdommerbetænkningen fra 1686¹⁾ får vi da også direkte udtalelse om, at der er byer, hvis beboere aldrig kom til tinge. Og går man de overleverede tingsvidner fra et herred igennem, vil man finde, at kun forholdsvis sjældent optræder folk fra de fjærnere liggende egne. På den anden side var det ikke småforsamlinger, som mødte frem. Forsamlinger på 100 og derover har ikke hørt til sjældenhederne²⁾. Vi kan ikke i det enkelte nævne tal, men derimod kan vi fastslå, at fremmødet *op igennem tiden har været i jævn aftagen*, og at det ned mod periodens slutning ligefrem blev nødvendigt her og der at »skrive til stokke« de nødvendige otte mænd for en vis periode, så tinget altid kunde være handledygtigt³⁾.

Også *sammensætningen* indenfor tingfolket undergår en ændring, idet adel og gejstlighed efterhånden skiller sig ud, ikke giver møde. I den katolske tid kunde man måske have ventet, at *gejstligheden* —

¹⁾ Jyske Saml. 5. R. II. 216.

²⁾ ^{27/} 1652 indvarsles til Skodborg herredsting 109 personer. — Når hyldingsfuldmagter skulde udstedes, blev samtlige herredsmænd stævnet.

³⁾ Endelig påbudt i D. L. 1—7—2.

med dens særlige retsforhold for gejstlige sager — ikke vilde være stærkt repræsenteret, men forholdet er dog tværtimod dette, at gejstlige meget ofte er til stede, hvad der sikkert tildels må forklares derved, at det var den eneste skrivekyndige stand. Efter reformationen træffes derimod — i det mindste i de områder, jeg har undersøgt — meget sjældent præster. De kan forekomme som vidner blandt de otte mænd, men næsten aldrig blandt udstederne.

For *adelens* vedkommende vedblev herredstinget ganske vist at være det personlige værneting (dog med visse undtagelser), men det *personlige fremmøde hørte op* omkring 1500. Standsforskellen blev i løbet af det 16. årh. så stor, at adelsmanden efterdags lod sig repræsentere ved sit »visse bud«.

Bortset fra den ældste form for tingsvidnet findes i det sædvanlige tingsvidne som regel nævnt *otte mænd* (oprindelig 7)¹⁾ som de egentlige *ting-vidner*. Med disse otte mænds vidne-virksomhed sker der i løbet af det 15. årh. en væsentlig ændring. Man kan måske lettest ved at inddele tingsvidnerne efter deres art i tre grupper få denne forskydning frem.

1. Der er tingsvidner, hvor de otte mænd vidner om, hvad der er dem vitterligt og bekendt, hvad de mindes eller — modsat — aldrig har »hørt eller spurgt«. I sådanne tilfælde optræder de otte mænd som *primære, officielle herredsvidner* i en for herredet vitterlig eller kendt sag.

2. Der er tingsvidner, hvor de otte mænd vidner om, hvad der tidligere fandt sted eller gik for sig på

¹⁾ Jf. nærmere Hardiske Mål II.

tinget. Her optræder de otte mænd som *primære, officielle ting-vidner* i en for tinget vitterlig eller kendt sag.

3. Der er endelig tingsvidner, hvor de otte mænd vidner om, hvad der foregik for deres øjne samme tingdag, hvad de »hørte og så«, som det hedder. Her optræder de otte mænd altså som *sekundære handlings- eller sag-vidner*, mens det primære vidnesbyrd er aflagt af andre, enten i forvejen samme dag på tinget eller tidligere uden for tinget og her igen bekræftet.

Men nu kan det vises, at efter ca. 1500 optræder de otte mænd *ikke* som primære, officielle herredsvidner (1) og kun meget sjældent som primære, officielle ting-vidner (2). De otte mænd *rykker* med andre ord *ned til kun at blive et formelt sekundært bevidnellesled* i tingets forretningsudøvelse. Og herved, vil man forstå, fik tingsvidnet i virkeligheden et grundskud. Dets troværdighed og vidnekraft svækkedes i samme grad, som adgangen til at erhverve det blev lettere. Det blev kun *et vidne om et vidne*, og der var næsten ingen grænse for, hvad man kunde få vidne på, når blot det formale var i orden. Udtalelser fra det 17. og 18. århundrede viser det direkte. Flensborgadvokaten Johannes v. d. Hoy siger 1617: »man könne Dingswinden über alles erhalten, selbst darüber, dass kein Wasser im Meer sei«¹⁾. Et citat fra 18. årh.: »gamle Folk vidste at fortælle mig, at mange Bønder i forrige Tider, da de skulde give 1 Rdl. i Skat af en Gaard, gik til Tings og tog Vidne, at de var øde, og dermed blev ganske fri for den Rdl.«²⁾ — Blot et

¹⁾ Schütt: Die Geschichte der Schriftsprache im ehemaligen Amt und in der Stadt Flensburg bis 1650 (1919) p. 74.

²⁾ Jy. Saml. II. 71.

enkelt eksempel på dette begyndende formalistiske æskesystem: tingsvidnet ²⁵/₂ 1486 (V.-Horne hrd.) udstedes af en foged + 2 andre + 5 sandemænd, der *kundgør*, at de otte mænd *vidnede*, at forskrevne foged og 5 sandemænd *vidnede*, at N. N. på et tidligere ting *havde tilstået*, at osv.

Hvad endelig *dommene* angår, var forholdet fra først af dette, at tingfolket som helhed havde domsmagten. At dette lod sig gøre, beroede på at bevisførelsen var rent formel og lovbestemt. De foreskrevne bevismidler var afgørelsesmidler, og når disse beviser — *eden* (i det væsentlige befrielsesed) — forelå, stod tilbage kun at *fastslå* denne bevisførelses udfald, og dermed var så sagen afgjort. Men da ombudsmanden eller hans stedfortræder, d. v. s. senere fogden, blev fast knyttet til tinget, blev vedkommende også dommer. Det er endnu ikke klarlagt, hvornår en sådan ændring fandt sted. Første gang vi finder det omtalt og forordnet er i den nævnte Kr. I's forordning for Nørrejylland 1466. I selve bevisførelsen skete der egentlig ingen ændringer før Danske Lov, og i de regulære sager, der krævede dom, var der selvfølgelig ikke nogen særlig vanskelighed for dommeren. De blev afgjort ved partsed eller nævninger eller — inden for jysk ret — ved sandemænd. Men *uden for disse* områder dukkede der — som livsforholdene blev mere kompliceret — en mængde tilfælde op, som ikke kunde finde deres afgørelse på den måde. Og i sådanne tilfælde vandt den materielle bevisførelse frem. Sagen måtte drøftes, pro et contra, og så meldte vanskelighederne sig. Hvor æt og grandelag var sat

ud af spillet og institutionernes fra gammel tid fungerende led ikke kunde bringes i anvendelse, der mødte dommeren det tunge ansvar. Vi ser nu ofte dommeren beråde sig med et større eller mindre antal domsmænd, forinden han afsiger dommen. Og vi ser, hvorledes han ofte kvier sig ved at skulle tage standpunkt, fælde en endelig dom. Han udskyder jævnlig sagen, trækker den i langdrag eller afsiger en *uendelig* dom, skønt sådanne blev forbudt (— parterne kunde kræve en afgørelse). Men man forstår, at det ofte måtte være en vanskelig stilling: her stod den jævne bondemand og skulde i slige sager dømme mellem ligemænd. Han måtte jo vide, at hvordan han end dømte, skaffede han sig uvenner. Rent menneskeligt er det forståeligt, at han i mange tilfælde længst muligt viger tilbage. Men dertil kommer så, at han også ofte — retlig, juridisk set — ikke kunde have den fornødne viden eller faglige færdighed.

Dette førte med sig, at herredstingsdommen i sådanne sager blev ført videre frem, idet kendelsen enten affattedes som en henfindelsesdom til behandling andetsteds eller også blev appelleret til landsting eller kongens retterting. Herredstinget blev med andre ord i en række tilfælde *underinstans*, hvad det ikke oprindelig var. Der var en deling af sagerne¹⁾, men ingen instansfølge. Efter reformationen blev denne underordning styrket derved, at sandemænds og herredsnævninges kendelse, der forhen kunde appelleres til et kollegium bestående af biskop og (8) gode bygdemænd, nu i stedet for — også — skulde appelleres til landstingets prøvelse.

¹⁾ Se fx. Jyske Lov II. 3.

Sammenfatter vi nu til slut disse spredte træk, ser vi klart den store forandring, der i tidens løb foregik med herredstinget.

Det var de fri herredsmænds fri sammenslutning i en retsforsamling, hvor alle stænder mødte, hvor i vidner de otte mænd var enten primære, officielle herreds- eller ting-vidner, og hvor der af kendelser udfærdiges endelige domme, ja endog retslige responsa.

Det blev et territorielt faslagt og afgrænset områdes retssted, hvor nogle forholdsvis få — endnu selvejende — bondeslægter førte an, og hvor fogden efter 1660 (1680'erne) ofte var en fremmed, mer eller mindre uddannet person. Hvor adelen nu ikke mere personlig gav møde, og hvor man stedvis ligefrem måtte udskrive »til stokke« det nødvendige tingfolk, så retten kunde plejes. Hvor i vidner de otte mænd kun var et sekundært bevidnelsesled, hvor derfor tingvidnerne florerer, samtidig med at deres troværdighed i virkeligheden stærkt svækkes, og hvor endelig dommeren faktisk ikke magter sit hverv, så tinget derved bliver en underinstans.
